

Література

1. Дмитрієнко Ю. М. Проблема цивільних процесуальних правовідносин у контексті української правосвідомості // Проблеми цивільного права та процесу в правоохоронній діяльності органів внутрішніх справ: Матеріали конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна. — Х.; Донецьк, 2003. — С. 28–36.
2. Дмитрієнко Ю. М. Актуальні проблеми девіантної правосвідомості в контексті підготовки фіхівців інтелектуальної власності // Проблеми підготовки фахівців з інтелектуальної власності: Матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. — К., 2003. — С. 19–27.
3. Дмитрієнко Ю. М. Повгородцев П. І. та Ільїн І. О. про правову свідомість як форму правової держави // Російській копетитуціоналізм і сучасні тенденції розвитку правової системи (до 10-річчя російської Конституції): Матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. — Белгород, 2003. — С. 12–22.
4. Коржешко В. В. Філософія виховання: зміна орієнтацій: Монографія. — К.: Вид-во УАДУ, 1998. — С. 159.
5. Гумилев Л. И. Эпогезис и биосфера земли. — М., 1980.
6. Сорокин П. Кризис нашего века // Независимая газета. — 1983. — 16 июня.
7. Ахизер А. С. Россия: критика исторического опыта // Общественные науки. — 1982. — № 6. — С. 76–77.
8. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики // Экономика. — М., 1989. — С. 57–59.
9. Дмитрієнко Ю. М. Проблеми девіантної правосвідомості у контексті українського соціально-економічного розвитку // Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку у пострадянському просторі: Матеріали Міжнар. теорет. конф., 17–19 квітня 2003. — Х., 2003. — С. 82–90.
10. Дмитрієнко Ю. М. Девіантна правосвідомість як типова альтернативна маргінальна праворефлексивна цінність // Життєві цінності студентства на початку ХХ століття: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — Х., 2003. — С. 51.

УДК 340.111.5

О. І. Харитонова
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративного та фінансового права ОНЮА

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВОВІДНОСИН

Проблема дослідження правовідносин є однією із найскладніших як у загальній теорії права, так і у галузевих науках. На всіх етапах розвитку юридичної науки їй приділялася пильна увага з боку науковців. Розробкою загальнотеоретичних питань займалися Р. О. Халфіна, Ю. К. Толстой, О. С. Юффе, С. С. Алексєєв, В. А. Тархов, М. Г. Александров, С. Ф. Кечек'ян, Ю. Г. Ткаченко, В. Н. Протасов, М. С. Строгович, Ю. І. Гревцов та ін. Крім того, в кожній з галузей було зроблено спроби визначити специфіку правовідносин, котра зумовлюється предметом та методом правового регулювання [1].

Визначення поняття та правової природи правових відносин має велике значення для аналізу специфіки цих відносин у галузях права, зокрема, у адміністративному праві, сферою дії якого охоплюються відносини у галузі публічного права.

У російській дореволюційній фаховій літературі правове відношення розглядалося здебільшого як суб'єктивне право, реалізація якого забезпечується

шляхом притязання до іншої особи [2]. Так, Л. І. Петражицький зазначає, що «наші права, які закріплені за нами, що належать нам як наш актив — борги інших осіб. Права і правові відносини у нашому сенсі не є чимось відокремленим від правових обов'язків. Те, що з точки зору обтяження, пасиву з одного боку, має назву правового обов'язку, з точки зору активної приналежності іншій особі називається її правом, а з нейтральної точки зору називається правовим відношенням між тією чи іншою стороною» [3].

На думку Я. М. Магазин ера, юридичне відношення між людьми є особливою гатунком порядок взаємовідносин між ними. Цей зв'язок полягає у тому, що коли одна особа має обов'язок, у іншої виникає право на те саме, до чого зобов'язана інша. І навпаки [4].

Взагалі правове відношення у більшості джерел того часу розглядають як побутове відношення, яке врегульоване нормами об'єктивного права [5].

Як типові, наводяться приклади родинних, шлюбних відносин, врегульованих правом. Регулюючи життєві відносини, право перетворює їх у правові. Проти цього наводяться заперечення, тому що, як вважали деякі правники, встановлення прав та обов'язків між особами зовсім не передбачає наявності між ними якихось життєвих відносин, тому що так звані абсолютні права, тобто такі правові відносини, у яких зобов'язаною стороною є кожний, за самою своєю природою виключають можливість такої передумови [6].

Є. М. Трубецької зазначає, що юридична свобода однієї особи обов'язково містить у собі вимогу, що звернена до інших осіб, поважати, не порушувати цю свободу. Будь-яке право, тому, передбачає певне відношення особи, що має права, по відношенню до всіх третіх осіб, котре називається юридичним відношенням, або правовим відношенням. Тому правоможність та обов'язок є сторони, елементи правового відношення. І саме правове відношення панівною правничою доктриною визначається як врегульоване правом відношення однієї особи до інших осіб та речей [7].

Отже, у визначенні правових відносин з'являється ще один елемент — це відношення не лише до інших осіб, але й до речей.

Головною темою тогочасної правничої літератури про правові відносини була суперечка про те, чи правові відносини існують лише між людьми, чи також між людьми та речами, яка також вирішувалась неоднозначно.

Прихильниками першої точки зору були Н. М. Коркунов, Є. М. Трубецької. Другу точку зору відстоювали такі науковці, як Л. І. Петражицький, Ф. Регельсбергер і Г. Дернбург.

Підаючи критиці твердження про те, що начебто існують правові відносини особи та речі, Є. М. Трубецької зазначає, що тут змішуються абсолютно різні поняття: фактичне панування над речами та панування юридичне. Ніякого правового відношення між людиною та річчю не виникає при встановленні панування над нею. Якби людина мешкала на пустому острові, де немає інших людей, і де ні в майбутньому, ні сьогодні відносини з іншими людьми не могли б виникнути, не поставало б і питання про право панування над річчю. Якщо ж таке питання виникає, то тільки тому, що людина існує разом із подібними до

неї, і з приводу її фактичного панування над річчю виникає питання про відношення до ближніх. Об'єктивне право надає фактичному пануванню характер юридичного відношення. Це означає, що об'єктивне право визнає панування над річчю виключно за особою, і охороняє це панування від зазіхань інших осіб: отже, право встановлює відношення особи не до речі, а до інших осіб [8].

Проти цього висувались заперечення. Так, Л. І. Петражицький зазначав, що «безумовно, є такі життєві відносини, які є виключно відносинами людини до речей, а не до інших осіб, і тим не менш, ці відносини регулюються правом, і виникнення їх тягне за собою виникнення прав та обов'язків» [9]. За посередництва власних вільних дій або подій, що не залежать від її волі, людина вступає у відношення з істотами зовнішнього світу, з особами та речами. Для задоволення своїх тілесних та духовних потреб, вона підкорює собі речі, зобов'язується по відношенню до інших людей та зобов'язує їх по відношенню до себе. Це стосується як окремих осіб, так і їх спільнот. Регулювання і захист відносин, що виникають, і є завданням права. Останнє, підкорюючи життєві відносини своєму пануванню, визначаючи їх та їхнє значення у сфері права, перетворює первинне фактичне відношення у правове. Будь-яке правове відношення є сферою інтересів та правоможностей, що розмежована на користь однієї особи по відношенню до іншої. Тому будь-яке правове відношення містить у собі відношення уповноваженої особи до інших. Це дає підставу бачити у правових відношеннях виключно відносини між особами. Але це лишає поза увагою ті відносини, у котрих на першому плані містяться відношення особи до зовнішнього предмету і, особливо, до речі. Правове регулювання цих відносин не вичерпується тим, що іншим заборонено робити, воно визначає також відношення уповноваженої особи до самого предмету, міру її правової влади над ним.

Крім цих питань, пов'язаних з визначенням поняття та природи правових відносин, аналізу було піддано основні елементи правового регулювання: суб'єкти права, об'єкти, підстави виникнення прав та обов'язків. Таким чином, теорія правових відносин у дореволюційній вітчизняній науці не розкривала належним чином характеру зв'язку права з суспільними відносинами, що ним регулюються, не слугувала науковому аналізу соціального значення права, але мала певну юридико-технічну цінність. Правове відношення при цьому будувалось, головним чином, за зразком цивільно-правового відношення.

Наприкінці 80-х років у юридичній літературі визначали декілька етапів розвитку проблеми дослідження правових відносин [10]. Перший етап належить до початку 30-х років. Тоді правові відносини визначали основою правової науки, її головною категорією, вихідним пунктом у пізнанні права. У цей період науковці вводять правовідносини до поняття права. У 30–50-х роках у визначенні права домінуючою стала концепція про право як систему норм, що виражають волю панівного класу, а тому дослідження правових відносин відійшло на другий план.

Починаючи з середини 50-х років настав новий етап у дослідженні правових відносин. З'являються нові загальнотеоретичні праці і водночас активізуються дослідження правових відносин у галузевих юридичних науках.

Ще один етап у розробці теорії правових відносин, на думку С. В. Бурлая, припадає на 70–80-і роки. Він підкреслює, що на той період правові відносини розглядали як складну за своєю структурою проблему, що поєднує досить багато питань [11]. Досліджуються традиційні питання про форму, структуру, зміст правових відносин, про їх співвідношення з нормами права та багато інших актуальних питань теорії правових відносин [12].

Формування понятійного апарату правової науки має певну специфіку, яка визначається співвідношенням об'єктивного та суб'єктивного. Право є результатом суб'єктивного усвідомлення об'єктивної необхідності. Об'єктивна реальність знаходить своє суб'єктивне відображення у правовій нормі. Тому таким важливим є співвідношення правової норми з її реальним втіленням у житті — правовим відношенням [13]. Дослідження правових відносин має два аспекти: гносеологічний та онтологічний. У гносеологічному аспекті дослідження, аналіз реалізації правової норми у правовому відношенні сприяє розкриттю природи права, механізму його впливу на суспільні відносини. Онтологічний аспект теорії правових відносин передбачає дослідження правового відношення як об'єктивної реальності. Цінність визначення правового відношення полягає, передусім, у тому, що воно слугує розкриттю зв'язку права з іншими явищами та процесами суспільного життя.

Для виведення поняття правових відносин, слід співвіднести цю категорію з іншими, які безпосередньо пов'язані з правовими відношеннями — суспільними відношеннями, правовими нормами тощо. З'ясовуючи поняття правових відносин, важливо визначити, що саме у цьому явищі є первинним, а що — вторинним, похідним: правові норми чи суспільні відносини. Питання аж ніяк не риторичне.

Досліджуючи зв'язок правових відносин з суспільними, О. С. Іоффе зазначає, що, по-перше, правове відношення є способом перетворення або умовою існування суспільного відношення. Якщо суспільне відношення існує спочатку саме по собі, потім перетворюється у правове відношення, а затим — коли втрачає юридичний характер — зберігається як відношення суспільне, у цьому випадку правове відношення виступає як спосіб перетворення суспільного відношення. У випадку, коли суспільне відношення періодично виникає та припиняється за наявності певної сукупності зовнішніх обставин, але при цьому завжди виникає як правове відношення, припиняючись одночасно з тим, як воно втрачає юридичний характер, правове відношення виступає як умова існування суспільного відношення [14].

По-друге, правове відношення є умовою руху та способом конкретизації суспільних відносин. Суспільні відносини, що потребують юридичного оформлення на різних стадіях існування, передбачають різні види правових відносин як умов свого руху. Правові відносини, опосередковуючи рух відносин суспільних, є в той же час способом конкретизації як суб'єктного складу цих відносин, так і тих функцій, котрі їхні учасники повинні виконувати одне перед одним.

Але, попри те, що правове відношення уособлює в собі перераховані риси, воно саме по собі є відношенням суспільним, якому притаманні свої, специфічні риси.

До специфічних рис О. С. Іоффе відносить наступні. Будь-які правові відносини існують як відносини між конкретними особами. Учасників правових відносин завжди можна визначити конкретно, оскільки вони є конкретними особами, відносини поміж якими виникають завдяки певним зовнішнім обставинам, і які отримують юридичну форму.

Крім цього, будь-які правові відносини юридично закріплюють взаємну поведінку їх учасників. Поведінка суб'єктів правових відносин не лише взаємопов'язана, але й є юридично закріпленою. Саме тому функції учасників правових відносин, на відміну від учасників суспільних відносин, завжди точно визначені. Звідси й наступна ознака правових відносин: вони регулюються нормами права, які встановлені або санкціоновані державою. Суспільне відношення тому й стає відношенням правовим, що воно регулюється нормами права. Будучи врегульованими нормами права, встановленими або санкціонованими державою, правові відносини у своєму здійсненні, у своїй реалізації забезпечуються силою державного примусу. У сукупності всіх цих чотирьох ознак, взятих разом, правове відношення й визначається як суспільне відношення особливого роду, котре виникає між конкретними особами, взаємна поведінка яких закріплена юридично і здійснення якого забезпечується силою державного примусу [15].

Щодо питання перетворення суспільного відношення у правове, то тут слід розкрити процес реалізації у ньому правової норми. Цей процес полягає в тому, що у відповідності до загальної норми конкретне суспільне відношення стає правовим, набуває нової якості.

Правове відношення трактується як ланка, що опосередковує норму права і ті суспільні відносини, котрі є предметом правового регулювання [16].

Крім цього, правове відношення і норма права розглядаються як форма та зміст. Модель правового відношення, що міститься у нормі права, може відповідати, а може й не відповідати змістові правового відношення. Це може статися, наприклад, внаслідок не досить чіткого розуміння вимог правової норми, або неврахування деяких з них. Таке неспівпадіння може знаходити прояв у тому, що правове відношення або зовсім не виникає, або ж буде здійснюватися не так, як це передбачено правовою нормою. Може бути й така ситуація, коли невідповідність форми та змісту виникає внаслідок бурного розвитку змісту, котре потребує зміни форми. Це протиріччя між формою і змістом проявляється не лише в оновленні законодавства, але й у динаміці самої правової норми, в характері правового регулювання [17].

Отже, коли ми говоримо про зв'язок між правовим відношенням і правовою нормою, ми передусім маємо на увазі їх відповідність.

Характер зв'язку правової норми з правовим відношенням найбільш повно визначається як реалізація правової норми. Сама норма є лише правилом поведінки. Результатом її дії, як правило (хоча можливі й інші форми), є правове відношення. Слід при цьому зазначити, що правове відношення виникає внаслідок дії різноманітних факторів: матеріальних умов життя суспільства, конкретних умов, традицій тощо. Але найважливішим є те, що реальне життє-

ве відношення здійснюється у відповідності з приписами правової норми, тому що саме в цьому проявляється реалізація правової норми, перетворення її у акт конкретної поведінки. З цієї точки зору правовідношення розглядається як результат дії норми права, як різновид суспільних відносин, які за своєю формою є індивідуально-визначеним зв'язком уповноважених та зобов'язаних осіб, а за своїм безпосереднім змістом є взаємодією цих осіб, котрі реалізують свої права та виконують покладені на них обов'язки [18].

Особливості реалізації правової норми у правовому відношенні залежать від характеру відносин, що регулюються. Реалізація норми в правовому відношенні не є єдиним способом впливу правової норми, тому що вона може спричинити також вплив на мотивацію поведінки саме тим, що заважає виникненню правового відношення. До таких норм можна віднести ті, що мають загальнопревентивне значення, встановлюючи відповідальність за правопорушення. Деякі норми, що встановлюють засадничі положення, принципи, не реалізуються у правовому відношенні безпосередньо, а через інші, конкретизуючі норми. Таких норм багато у Конституції України. Не реалізуються безпосередньо у правовому відношенні і норми, що встановлюють правовий статус суб'єктів правових відносин. Такі норми визначають передумови участі суб'єктів у правових відносинах і реалізуються також за посередництва інших норм права. Але незалежно від видів правових норм, існують загальні умови, якими визначається можливість перетворення припису правової норми у конкретні акти поведінки.

По-перше, сама модель поведінки має бути визначена досить чітко і точно. У цій моделі має бути закріплена саме така поведінка, яка є оптимальною у даних умовах. До речі, саме для податкових правовідносин визначення оптимальної моделі належної поведінки має дуже велике не лише теоретичне, а, насамперед, практичне значення.

По-друге, норми, які встановлюють модель поведінки, мають бути узгоджені з усією сукупністю чинних норм права, котрі регулюють правові відносини, що є взаємопов'язаними. Система норм, об'єднана єдністю предмета регулювання, включається в загальну систему правового регулювання.

І, нарешті, по-третє, реалізація правової норми має бути забезпечена можливістю застосування відповідної санкції у випадку її порушення. Як вже зазначалось, можливість застосування примусу є однією зі специфічних ознак правової норми і правового відношення, відповідно [19].

Отже, підсумовуючи наведені теорії, точки зору щодо природи та визначення правових відносин, зазначимо таке.

Більшість правників під правовим відношенням розуміють юридичний зв'язок між учасниками врегульованого нормами права суспільного відношення, при якому кожній правомочності відповідає обов'язок іншої сторони і навпаки. Дореволюційна правнича наука сформувала три підходи до визначення правового відношення: 1) правове відношення — це суб'єктивне право, реалізація якого забезпечується притязанням однієї особи до іншої; 2) правове відношення — це відношення двох суб'єктів, пов'язаних взаємними правами та

обов'язками; 3) правове відношення — це зв'язок між особами, за яким встановлюються взаємні права та претензії.

Сьогодні науковці розходяться у визначенні правового відношення, в основному, з приводу прав та обов'язків як визначальної категорії та тих елементів, які входять до його складу.

Всю різноманітність визначень правового відношення можна класифікувати за позиціями їх авторів на такі групи:

Визначальним моментом є первинність суспільного відношення перед нормою права. Так, В. С. Єм визначає правове відношення як зв'язок суб'єктів врегульованого правом суспільного відношення, котре проявляється у наявності у них суб'єктивних прав та обов'язків.

Допускається можливість вторинності суспільного відношення перед нормою права. Наприклад, В. М. Протасов зазначає, що правове відношення як правова структура — це не суспільне відношення, врегульоване нормами права, а самостійне суспільне відношення, суб'єктів якого пов'язують або ставлять у правову залежність юридичні права та обов'язки і котре здійснює регулюючий вплив на поведінку людей окремо або у взаємозв'язку з іншою суспільною структурою [20].

Схоже на те, що у суспільних відносинах є лише учасники. Так, М. Г. Александров під правовим відношенням розуміє особливий зв'язок між особами, котрий характеризується наявністю у однієї особи можливості, що захищається державним примусом, вимагати від іншої такої поведінки, котра є, згідно з класовою волею, вираженою в юридичній нормі, належною поведінкою за даних обставин [21].

Таким чином будь-яке вольове відношення людей має бути нормованим, тобто вираженим через правове відношення. Цієї точки зору притримуються С. О. Голунський та М. С. Строгович: Юридичне відношення (правове відношення) є вольове відношення, в яке люди вступають зі своєї волі і в якому вони проявляють свою волю [22].

Правове відношення — це завжди вольове відношення однієї особи до іншої, забезпечене примусовою силою держави.

Правове відношення — це завжди окреслене межами права суспільне відношення. Правове відношення — це реалізація правової норми [23].

З наведеного співставлення визначень правового відношення можна зробити висновок, що низка авторів розглядають правове відношення, передусім, як правовий зв'язок між учасниками, і більшість з науковців не розрізняють суспільне відношення та правове відношення у випадку, коли певне суспільне відношення включене до сфери нормативної регламентації законодавцем.

Варто зазначити, що найпоширенішим у правничій літературі визначенням правових відносин було визначення, дане Р. О. Халфіною.

Для остаточного визначення поняття та правової природи правового відношення необхідно звернутися до тих рис, які є необхідними, характерними для даної категорії.

Правові відношення виникають, змінюються та припиняються тільки на

підставі правових норм, котрі безпосередньо породжують правові відношення і реалізуються через них. Між цими явищами існує причинний зв'язок.

Саме у правових відношеннях досягається мета правової норми, проявляється їхня реальна сила та ефективність. Інші суспільні відносини опосередковуються іншими (не юридичними) нормами, тому що не потребують правового втручання.

Суб'єкти правових відносин взаємно пов'язані між собою юридичними правами та обов'язками, котрі у правовій науці мають назву суб'єктивних. Цей зв'язок, по суті, і є правовим відношенням, в межах якого праву однієї сторони кореспондує обов'язок другої і навпаки. Їх можна назвати зустрічними. Учасники правового відношення виступають по відношенню одне до одного як правомочні та правозобов'язані особи, інтереси однієї особи можуть бути реалізованими лише за посередництва іншої.

Правове відношення — це завжди двосторонній зв'язок, тому що сама норма права має характер надання права та покладення зобов'язання, вона завжди когось уповноважує, а когось зобов'язує.

Правові відношення мають вольовий характер. По-перше, тому, що через норми права у них відображається державна воля, по-друге, з огляду на те, що навіть за наявності правової норми правове відношення не з'являється автоматично й таким чином функціонувати без волевиявлення його учасників, в усякому разі не може бути хоча б без одного з них. Необхідним є вольовий акт, котрий породжує дане правове явище. Правові відношення, перш ніж з'явитися, проходять через свідомість та волю людей. Лише в окремих випадках суб'єкт може не знати, що став учасником правового відношення.

Правові відношення, як і право, на основі якого вони виникають, охороняються державою. Інші суспільні відносини такого захисту не мають. Звичайно, далеко не в усіх правових відношеннях держава є зацікавленою (наприклад, у правових відношеннях, що виникають з правопорушень), але інтерес держави полягає у даному випадку в тому, щоб ці соціальні ексцеси належним чином розв'язувались, винні особи зазнавали покарання тощо. Тому й захист правопорядку та законності означає і охорону правових відносин.

Правові відносини відрізняються індивідуалізованістю суб'єктів, чіткою визначеністю їхньої взаємної поведінки, персоніфікацією прав та обов'язків. Правове відношення є не безособовим абстрактним зв'язком, це завжди конкретне відношення конкретної особи до конкретної особи. Сторони, як правило, відомі, можуть бути названими, а їхні дії скоординовано. Цього немає в інших суспільних відношеннях, котрі не настільки формалізовані та впорядковані [24].

Сучасна українська теорія права, враховуючи зазначені ознаки, при визначенні поняття правового відношення виходить з того, що це такі специфічні вольові суспільні відносини, які виникають на основі відповідних норм права, і їх учасники взаємопов'язані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками [25]. П. М. Рабінович уточнює, що правовими відносинами є такі суспільні відносини, які передбачені гіпотезою правової норми і які належать до сфери ідеологічних відносин [26].

Незважаючи на те, що загальна теорія права, навіть попри всю дискусійність проблеми правових відносин, виробила певні концептуальні підходи до поняття цього явища, окремі сторони цієї проблеми залишаються й надалі недостатньо вивченими, що особливо дається взнаки під час галузевих досліджень правових відносин. Якщо теорія права, досліджуючи та визначаючи те чи інше правове явище, виходить, переважно, з абстрактних позицій, то галузева правова наука змушена пристосовувати такі теоретичні абстракції до реалій відповідного виду суспільних правових зв'язків. Тому серед теоретиків права останнім часом звучать пропозиції про необхідність диференційованого підходу до визначення поняття галузевих правових відносин.

Оригінальними є підходи до поняття галузевих правових відносин у польській теорії права. Так, М. Гольцер вважає, що для певних типів правового регулювання, таких, як кримінальне право, конституційне право — поняття правових відносин взагалі не характерні, оскільки тут не можна віднайти взаємної кореспонденції прав і обов'язків. Немає тут і такої важливої ознаки правових відносин, як наявність хоча б двох суб'єктів.

Поняття правових відносин широко застосовують у науці цивільного, аграрного, трудового, сімейного, адміністративного права [27]. Попри дискусійність цього висновку, він не позбавлений смислу і заслуговує на увагу.

Отже, підсумовуючи зазначене, при аналізові та визначенні адміністративних правових відносин ми надалі будемо виходити з того, що правові відносини — це завжди двосторонній зв'язок конкретно визначених суб'єктів, у якому одна сторона має права, а інша — відповідні обов'язки. Правові відносини забезпечуються державно-правовими засобами, в тому числі і державним примусом.

Таким чином, правові відносини можна визначити як врегульовані правом суспільні відносини, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, і які перебувають під охороною держави.

Література

1. Див., наприклад: Александров Г. Г. Трудовое правоотношение. — М., 1948; Мацюк А. Р. Трудовое правоотношение развитого социалистического общества. — К., 1984; Лыкова Э. Б. Правовое регулирование отношений в жилищно-строительных кооперативах. — Воронеж, 1978; Чиквашвили Ч. Д. Личные и имущественные правоотношения в жилищных кооперативах. — М., 1973; Чернышева С. А. Правоотношения в сфере художественного творчества. — М., 1979; Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. — Л., 1949; Петров Г. И. Советские административные правоотношения. — Л., 1972 и др.
2. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. — М., 1974. — С. 12.
3. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. — С.Пб., 1907. — С. 51–52.
4. Магазинер Я. М. Общая теория права на основе советского законодательства // Правоведение. — 2000. — № 1 (228). — С. 259.
5. Коркупов П. М. Лекции по общей теории права. — С.Пб., 1914. — § 27.
6. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. — С.Пб., 2000. — С. 280. — (Сер. «Мир культуры, истории и философия»).
7. Трубцкой Е. Н. Энциклопедия права. — С.Пб., 1998. — С. 152.
8. Там само. — С. 153.
9. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. — С.Пб., 2000. — С. 279.

10. Проблемы теории государства и права: Учебник / Под ред. С. С. Алексеева. — М., 1987. — С. 269.
11. Бурлай Е. В. Нормы права и правоотношения в социалистическом обществе. — К., 1987. — С. 35.
12. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права: Монографія. — Львів, 1999. — С. 112.
13. Див., наприклад: Селівапов В., Діденко П. Правова природа регулювання суспільних відносин // Право України. — 2000. — № 10. — С. 20.
14. Иоффе О. С. Правоотношения по советскому гражданскому праву. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1949. — С. 16–17.
15. Там само. — С. 20.
16. Толстой Ю. К. К теории правоотношения. — М., 1959. — С. 31.
17. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. — М., 1974. — С. 39.
18. Явич Л. С. Общая теория права. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. — С. 212.
19. Халфина Р. О. Вказ. твір. — М., 1974. — С. 69–70.
20. Протасов В. П. Правоотношения как система. — М., 1991. — С. 28.
21. Александров П. Г. Некоторые вопросы учения о правоотношении // Труды научной сессии всесоюзного института юридических наук (1–6 июля 1946 г.). — М., 1948. — С. 32.
22. Голунский С. А., Строгович М. С. Теория государства и права. — М., 1940. — С. 273.
23. Явич Л. С. Право и общественные отношения. — М., 1971. — С. 116.
24. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. П. И. Матузова и А. В. Малькова. — М., 1997. — С. 475–477.
25. Загальна теорія держави і права: Павч. посіб. / За ред. В. В. Копейчикова. — К., 1997. — С. 190.
26. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Посіб. для студ. — 2-е вид. — К., 1994. — С. 127.
27. Polzer M. Wstęp do prawoznawstwa. — Przemysl, 1996. — С. 81.

УДК 340.132

Г. М. Чувакова
асистентка кафедри теорії держави і права ОНЮА

НАСЛІДКИ ДЕФЕКТНОСТІ ФАКТИЧНОГО СКЛАДУ

Для розгляду наслідків дефектності фактичного складу варто визначитися з тим, що ж собою являє сама дефектність. Дефектність фактичного складу — це наявність дефектного юридичного факту у фактичному складі або відсутність одного з його елементів. Виникнення дефектного юридичного факту або складу — це порушення правопорядка або безпосередня погроза такого порушення [1]. Не випадково законодавство передбачає відповідну реакцію на дефектність фактичних складів. Один з видів юридичної реакції може бути умовно названий стабілізацією правових наслідків. Наприклад, у випадку якщо договір довічного утримання не був нотаріально засвідчений, але одна зі сторін цілком або частково виконала угоду, а друга сторона ухиляється від нотаріального оформлення угоди, суд вправі за вимогою сторони, що виконала угоду, визнати угоду дійсною (ст.ст. 745, 220 ЦК України) [2]. Зміст цієї правової норми свідчить про те, що законодавець прагне зберегти фактично сформовані правовідносини, навіть якщо не дотримана вимога про форму угоди, що за загальним правилом спричиняє її недійсність.